

De ware eenvoud vinden
Het Oude Testament als object van wetenschap en als
bron van inspiratie

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Oude Testament
aan de Theologische Universiteit van de Protestantse Kerk in Nederland te
Kampen op 3 november 2006 door

dr. Klaas Spronk

Mijn moeder – haar nagedachtenis zij tot zegen – vertelde met een zekere regelmaat smakelijk hoe ik haar als jongetje van een jaar of zes verontwaardigd verslag deed van de les bijbelse geschiedenis op school. De juffrouw had verteld van Jona en dat hij door een walvis was opgeslokt. Dat kon helemaal niet! Volgens mijn merkwaardige, jeugdige overtuiging was het keelgat van de walvis daarvoor niet groot genoeg. Aan het overdenken van het probleem hoe de profeet het drie dagen in de vis had kunnen uithouden kwam ik dus nog niet eens toe. Ik was vooral boos omdat de juffrouw geen discussie toeliet over de betrouwbaarheid van wat zij ons verteld had. Haar antwoord op mijn vraag was dat die vraag niet gesteld mocht worden. Ik moest eenvoudig geloven wat zij mij vanuit de Bijbel vertelde.

Ik kan me dit voorval zelf niet meer herinneren, maar ik kan me mijn toenmalige reactie wel voorstellen. Misschien heeft het er zelfs aan bijgedragen dat ik later voor de studie theologie koos: ik wilde antwoord op deze en andere vragen die niet bevredigend beantwoord werden en soms niet eens gesteld mochten worden. Ik heb dat – zo moge vandaag duidelijk zijn – serieus aangepakt en nu ben ik in de situatie dat ik geacht word zelf met een zeker gezag de antwoorden te kunnen geven. Dat kan ik ook. Ik kan zelfs heel veel antwoorden geven¹; zoveel dat ik er van de weeromstuit onzeker van word: wat is het goede antwoord? Ik zou kunnen wijzen op het feit dat de eerste hoorders bij de betreffende passage van dit verhaal hoogstwaarschijnlijk niet dachten aan een walvis. Ze zullen eerder iets voor ogen hebben gehad van de in die tijd wijd verbreide voorstelling van een met de grote zee geassocieerd chaosmonster dat mensen verzwelgt. Ooit had de scheppergod dit monster zijn plaats gewezen, maar het kon in deze onzekere en instabiele wereld ook zo de kop weer opsteken. Ik zou kunnen wijzen op de functie van deze passage binnen het verhaal als geheel, namelijk om aan te geven dat het naar de mens gesproken afgelopen was met Jona. Dat geeft met name de termijn van

¹ Zie K. Spronk, 'Het boek Jona: Een overzicht van het recente onderzoek', *Amsterdamse Cahiers voor de Exegese van de Bijbel en zijn Tradities* 22 (2005), 1-22.

drie dagen aan. Na zoveel tijd ben je – om binnen de beeldspraak van de visserij te blijven – zo dood als een pier. Gezien zijn gebed in het binnenste van de vis was Jona daar nog niet aan toe; maar wanneer de door hem aangekondigde ondergang van Nineve uitblijft opmerkelijk genoeg weer wel: hij gaat nog liever dood dan te moeten aanzien dat de schurkenstad zijn verdiende loon ontloopt. Even later herhaalt hij zijn doodswens, wanneer hij het ‘stervensheet’ heeft. Het blijken allemaal lessen van God wiens voorkeur voor het leven verder gaat dan Jona en velen met hem denken. Ik zou er op kunnen wijzen dat in het verhaal – anders dan in veel latere discussies over dit bijbelboek – de vis een ondergeschikte rol speelt. Het gaat om de ontwikkelingen in de relatie tussen God en zijn profeet. Ik zou – om die bittere ernst van een verhaal op leven en dood wat te doorbreken – daarbij kunnen verwijzen naar een aardige cartoon die dit element van de communicatie op verrassende wijze illustreert. Het anachronisme van een oudtestamentisch profeet die via zijn mobiele telefoon contact heeft met God geeft in zekere zin al aan dat hier goede mogelijkheden zijn voor een toepassing van het verhaal in onze situatie. Ik zou namelijk op grond hiervan ook kunnen ingaan op de verstoorde communicatie tussen God en mens zoals wij dat kunnen ervaren.

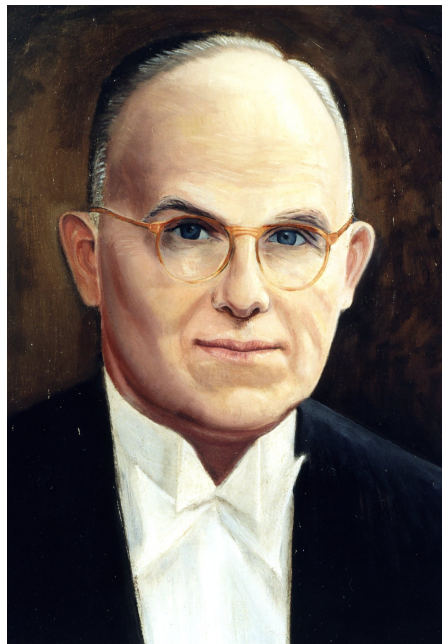
Dit zijn allemaal plausibele antwoorden op de vraag over de vis in het verhaal van Jona. Ze zouden nog extra gewicht kunnen krijgen door verwijzing naar godsdiensthistorische parallellen in het oude Nabije Oosten en naar argumenten ontleend aan de literaire analyse van de Hebreeuwse tekst. Toch ben ik er niet gerust op. Dat jongetje van zes zou er niet tevreden mee zijn; geïmponeerd misschien, maar niet overtuigd. Hij zou blijven zitten met zijn vraag of het nou echt gebeurd is of niet. Als het een jongetje uit deze tijd zou zijn en hij kon het internet op, dan zou hij gaan zoeken onder ‘Jona’ en ‘vis’, en ontdekken dat zijn juffrouw veel medestanders heeft en dat die daarvoor ook allerlei bewijs aanvoeren.

Het is er namelijk in de loop der jaren niet eenvoudiger op geworden. Het jongetje groeide op en mocht op een gegeven ook naar de Gereformeerde jeugdvereniging om zich daar intensief bezig te houden met huwbare jongedames en bediscussieerbare geloofskwesties. De Bijbel bleek wat betreft dat laatste vaker bij te dragen aan de vragen dan aan de oplossing daarvan: evolutietheorie, kruisraketten, kindercommunie; zowel voor- als tegenstanders wisten hun gelijk extra gewicht te geven met behulp van bijbelteksten. Ook de doctorandus in de pastorie wist daar niet aan te ontstijgen. Het is een verwarrende, bittere ervaring dat de Bijbel wel wordt beleden als gemeenschappelijke bron voor het geloof maar in de kerkelijke praktijk veeleer als splitszwam lijkt te werken, omdat we het ook binnen de kerk niet eens kunnen worden over de uitleg. Waarschijnlijk zal deze constatering u niet schokken. U wist het al en bent er misschien ook al aan gewend als iets dat je moet accepteren. Er is immers toch niets aan te doen. Maar is dat zo? Of liever: is het niet zonde van de Bijbel, dat grote goed dat zoveel mensen delen, dat hij inhoudelijk niet of nauwelijks meer functioneert als een verbindend element en als een gedeelde bron van inspiratie? Dit probleem mag niet leiden tot berusting, maar moet opgepakt worden als een uitdaging.

We zullen daarbij nu wel anders moeten inzetten dan één van mijn voorgangers, Aart de Bondt², deed. Ik voel mij zeer verbonden met De Bondt. Niet alleen promoveerden wij op studies over dezelfde thema, namelijk: wat leert

² Zie over hem het artikel van C. Houtman in *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, deel 6, Kampen 2006, 41-43. Het hier afgebeelde portret is geschilderd door I. Richters en hangt in de vergaderzaal van de Theologische Universiteit te Kampen.

het Oude Testament ons over het leven na de dood?³ Ook sprak hij in zijn inaugurele net als ik meer in het algemeen over de uitleg van het Oude Testament en was hij op dat moment bijna precies even oud als ik: hij aanvaardde zijn ambt als hoogleraar Oude Testament aan deze instelling toen hij precies één week ouder was dan ik nu ben. Daarmee blijft hij – gelukkig – degene met de hoogste leeftijd om hier in deze functie te beginnen. Ik hoop ook van harte dat verdere overeenkomsten wat betreft leeftijd en tijd van werken uitblijven, want De Bondt overleed reeds drie jaar na zijn aantreden. Hij begon destijds met een citaat van Colijn die in een toespraak in de Tweede Kamer zei: ‘Mijnheer de Voorzitter, ik had wel gelijk, maar ik had te vroeg gelijk’.⁴ Volgens De Bondt gaf dit treffend de positie van de orthodoxe Gereformeerde exegese ten opzichte van de vrijzinnige historisch-kritische benadering weer. Op den duur hadden de aanhangers van die laatste moeten toegeven dat de overgeleverde bijbeltekst meer respect verdient dan men hem had toegekend. De Gereformeerde bijbelwetenschap zat allang op dat spoor en er was dus geen enkele reden om daar van af te wijken.

³ A. de Bondt, *Wat leert het Oude Testament aangaande het leven na dit leven?*, Kampen 1938; K. Spronk, *Beatific Afterlife in Ancient Israel and in the Ancient Near East* (AOAT 219), Neukirchen-Vluyn 1986.

⁴ A. de Bondt, *Tekst en exegese van het Oude Testament*, Kampen 1950, 5.

Men kan zijn twijfels hebben bij de door De Bondt gegeven analyse van de stand van het onderzoek volgens de historisch-kritische exegese. In feite wordt door hem één afwijkend standpunt⁵, dat hem goed uitkomt, gegeneraliseerd. Nog meer moeite heb ik met het aan arrogantie grenzend gemak waarmee het eigen standpunt wordt gehandhaafd en boven alle kritiek wordt gesteld. Die moeite heeft misschien ook te maken met het feit dat ik er een beetje jaloers op ben. Ik zou die zekerheid ook wel willen. Het is immers aantrekkelijker dan de situatie waarin ik en veel exegeten met mij binnen onze kerken zich tegenwoordig bevinden.

Men stelle zich de situatie voor van een predikant die zich goed wil voorbereiden op de dienst van de komende zondag met veel aandacht voor een goede en aansprekende uitleg van de Bijbel. Daarvoor is zij of hij ook opgeleid: in staat om de tekst in het Hebreeuws of Grieks te lezen en om zich zelfstandig een oordeel te vormen over de betekenis van die tekst in zijn historische context en over de manier waarop die tekst in later tijden is uitgelegd en ook in de eigen situatie kan worden toegepast. Waarschijnlijk heeft zij of hij de beschikking over een eigen bibliotheek en over enkele elektronische hulpmiddelen. Al snel hoopt het materiaal zich op tot een verwarrende veelheid. Veel vragen worden verschillend en soms elkaar tegensprekend beantwoord. Sommige vragen – vaak de meest eenvoudige – blijven onbeantwoord en om veel antwoorden die wel worden gegeven was van tevoren helemaal niet gevraagd. Hoe vind je daarin je weg, terwijl de tijd dringt? Signalen vanuit het werkveld geven aan dat bij de preekvoorbereiding menigeen het zoeken staakt en genoeg neemt met wat aangeboden wordt in begeleidend materiaal van leesroosters, soms zelfs met aantekeningen bestemd voor de leiding van de kindernevendienst. En daar is geen woord Hebreeuws of Grieks bij.

Dat is niet goed, om verschillende redenen. Het is jammer van alle energie die studenten in het leren van die talen steken. Sommige studenten blijven er zelfs in steken. Het is ook jammer vanwege het grote succes van de Nieuwe Bijbelvertaling. Gezien de verkoopcijfers wordt er waarschijnlijk de

⁵ Van H.S. Nyberg, *Studien zum Hoseabuch*, Uppsala 1935. Hij en andere leden van de zogenaamd Scandinavische school zetten zich af tegen de in hun tijd gangbare literair-kritische benadering van het Oude Testament door het belang te benadrukken van het onderzoek naar de mondelinge overlevering die voorafging aan de literaire fase. Zie hierover H.H. Rowley, *The Old Testament and Modern Study*, Oxford 1951, 126-134.

laatste tijd meer in de Bijbel gelezen. Dat heeft te maken met de succesvolle marketing maar ook met de aandacht van de vertalers voor een weergave van de tekst in natuurlijk Nederlands. Daardoor staat de vertaling wel veel verder af van het Hebreeuws en het Grieks dan de in kerkelijke kringen gebruikelijke vertaling uit 1951. Dat is onvermijdelijk, maar het vraagt wel om een goede begeleiding waarin helder aangegeven wordt welke keuzes hier door de vertalers allemaal bij gemaakt moesten worden.⁶ Die deskundigheid dreigt voor een groot deel te verdwijnen als voorgangers niet meer gemotiveerd zijn om de tijd te nemen om de Bijbel vanuit de grondtekst uit te leggen. Ik zie het als een belangrijk onderdeel van mijn taak om die motivatie te stimuleren. Daarbij is het niet voldoende – als ik de situatie goed analyseer – om eenvoudigweg te herhalen wat alle docenten exegese altijd al gezegd hebben, namelijk dat men de tekst moet verklaren vanuit de grondtekst. Dat leidt gezien de stand van de wetenschap immers vaak slechts tot verwarring. De voorganger moet ook het vertrouwen hebben dat het wat oplevert: iets wat aanspreekt en dus ook over te brengen is; iets wat raakt aan de kern van de zaak in kerk en geloofsleven.

Ik duidt dat hier aan als de ware eenvoud. Die term is een combinatie van een frase uit een lied en een bekende lijfspreuk. Dat lied staat in het Liedboek der Kerk: gezang 391, de Nederlandse vertaling door Muus Jacobse van een Duits avondlied ‘Der Mond is aufgegangen’. Het vijfde vers daarvan luidt:

Doe ons uw heil aanschouwen,
niet op ons oog vertrouwen,
niet blij zijn met de schijn.
Doe ons de eenvoud vinden,
en, God, voor U als kindren
op aarde vroom en vrolijk zijn.

De lijfspreuk is van de bekende Leidse arts, anatoom, botanicus, scheikundige en onderzoeker Herman Boerhaave (1668 – 1738): *simplex sigillum veri*, ‘eenvoud is een kenmerk van het ware’. Dat juist deze begaafde geleerde dit

⁶ Zie hierover het in het voorjaar van 2007 bij uitgeverij Meinema te Zoetermeer te verschijnen boek *De Bijbel vertaald: de kunst van het kiezen bij de vertaling van de bijbelse geschriften* (voorlopige titel), onder redactie van K. Spronk, C. Verheul, L. de Vries en W. Weren.

tot zijn uitgangspunt verhief, maakt duidelijk dat eenvoud niet verward mag worden met simplificatie. Complexe problemen los je niet op door ze te overschreeuwen met holle leuzen of door te vluchten in als diepe wijsheid gedebiteerde algemene waarheden. Ook in het kerkelijk leven en helaas ook bij de bijbeluitleg gebeurt dat nogal eens. Soms werkt het en legt men er zich bij neer. Maar dat doet de zaak doorgaans geen goed. De lieve vrede lijkt bewaard en de geliefde rust keert weer, maar het is niet anders dan – om te spreken met Gezang 391 – ‘blij zijn met de schijn’. Het is niet de ware eenvoud; het is een dooddoener. Ware eenvoud daarentegen maakt mensen enthousiast. Er licht iets op.

Juist dat treft mij ook in een aantal schilderijen van de Bijbel en zijn lezers door Rembrandt en enkele van zijn tijdgenoten. Het bekendste voorbeeld daarvan is Rembrandts portret van een oude vrouw lezend in een boek.

Lange tijd ging men er van uit dat de schilder hier zijn eigen vrome moeder had afgebeeld. Tegenwoordig wordt dat betwijfeld.⁷ Het zou niet gaan om een portret, maar om een verbeelding van het geloof. Vroeger werd het ook wel geïnterpreteerd als een beeltenis van de profetes Hanna. Zij zou het kind van Jozef en Maria herkend hebben als de messias (Lucas verhaalt ervan in 2:36-38) door haar op dit schilderij weergegeven aandachtige bestudering van de Bijbel. Wat Rembrandt precies bedoelde is dus niet met zekerheid te zeggen.

⁷ Zie hierover C. Vogelaar, G. Korevaar, *Rembrandts moeder. Mythe en werkelijkheid*, Leiden / Zwolle 2005. Het genoemde schilderij wordt besproken op pp. 110-113.

Wel is duidelijk dat het thema van de oude lezende vrouw veel voorkomt in schilderijen uit deze periode.⁸ Zij getuigen van een blijkbaar in die periode levende gedachte over de ideale levensvulling van bejaarde dames, namelijk dat zij zich bij de naderende dood via bijbelstudie bekommeren om hun zielenheil in het hiernamaals. Dat is treffend uitgedrukt in de tekst uit dezelfde jaren waarin Rembrandt zijn schilderij maakte.

Het gaat om de toelichting bij een gravure door Daniël van Bremden naar een schilderij van Adriaen van de Venne.⁹ Onder de afbeelding van een vrouw, bij wie het leven zo te zien zwaarder sporen heeft nagelaten dan bij die van Rembrandt, staat te lezen: *Sancta prius mulier canae quam fila senectae scindantur, vitae consulit, atque deum*, ‘Voordat de draden van de grijze ouderdom worden losgetrokken, raadpleegt de vrouw de heilige zaken van het leven en God’. Op de prent kan men zien hoe de vrouw nadenkt over hetgeen zij zojuist heeft gelezen in een boek dat aan de metalen sloten te herkennen is als de Bijbel. Ze is aan het bladeren. Blijkbaar wil ze de ene tekst met de andere vergelijken, de klassieke en nog steeds beste vorm van bijbeluitleg.

Rembrandt voegt op zijn eigen, hem kenmerkende wijze iets toe aan dit tafereel. Vergelijkt men zijn werk in deze met het ook heel bekende schilderij van zijn leerling en collega Gerard Dou over hetzelfde thema en met dezelfde

⁸ Zie A. Janssen, in: Vogelaar, Korevaar, *Rembrandts moeder*, 58-60.

⁹ Afgedrukt in *Rembrandts moeder*, 59.

vrouw als model¹⁰, dat ziet men vooral verschil in lichtval. Bij Dou is zowel het hoofd van de vrouw als het boek dat zij leest duidelijk zichtbaar, bij Rembrandt ligt het accent op de Bijbel. De lezeres lijkt bij Rembrandt ook meer op te gaan in wat zij leest. Die indruk wordt versterkt door de positie van de zichtbare hand van de vrouw. Bij Dou houdt de vrouw het boek vast, bij Rembrandt lijkt de tast als een extra zintuig gebruikt te worden bij de toe-eigening van de woorden.

De Amerikaanse kunsthistorica Svetlana Alpers omschrijft het verschil als volgt: 'For Dou's woman, to see the text is to know it; for Rembrandt, it is the Word within rather than the surface of the text that is to be valued'.¹¹ Dat is een mooie formulering van wat men ook als doel van de exegese kan stellen: doordringen tot in de tekst en niet blijven steken in een beschouwing van de buitenkant.

Deze innige manier van bijbellezen vind ik ook terug in een ander schilderij van een lezende oude vrouw. Lange tijd werd dit eveneens aan Rembrandt toegeschreven. Tegenwoordig is men voorzichtiger en ziet men het als een product van één of twee schilders uit de directe omgeving van Rembrandt.¹² In de weergave van de Bijbel zie ik in ieder geval een duidelijke

¹⁰ Afgebeeld en besproken in *Rembrandts moeder*, 116-120.

¹¹ S. Alpers, *The Art of Describing: Dutch Art in the Seventeenth Century*, Chicago 1983 (Nederlandse vertaling: *De kunst van het kijken: Nederlandse schilderkunst in de zeventiende eeuw*, Amsterdam 1989), 188.

¹² Zie *Rembrandts moeder*, 113-116.

parallel. Het boek staat centraal, door zijn plaats midden in het doek, door zijn grootte en vooral doordat het fel oplicht in een donkere omgeving. Het geeft dat licht ook door aan het gelaat van de vrouw.

Zo wekt de schilder op overtuigende wijze de indruk dat de vrouw opgaat in het lezen van dit boek. In een ander weer wel aan Rembrandt toegeschreven schilderij van een oude lezende vrouw wordt dat nog duidelijker weergegeven.¹³

Daarin licht de tekst zozeer op dat het gezicht van de lezeres en zelfs de binnenkant van de kap op haar hoofd er duidelijk zichtbaar door worden. Het gaat hier niet over de lamp die je nodig hebt bij het lezen. Het gaat hier over het woord als een lamp. Dat doet de lezeres ook onmiskenbaar goed: ze oogt oud maar door haar concentratie op de tekst bepaald niet uitgeblust. Het is

¹³ Zie *Rembrandts moeder*, 139.

alleen niet duidelijk wat zij leest. Het is niet een Bijbel; daarvoor is het boek te dun en het kapt te slap. Zou het een commentaar, een meditatie over een bijbeltekst zijn? Dan moet het wel een hele goede zijn: één die het bijbels getuigenis niet verduistert maar juist versterkt. Opnieuw zie ik hier iets van een doelstelling voor de exegese.

Dat wil ik – ter afsluiting van dit kunsthistorische uitstapje – confronteren met een ander schilderij van Rembrandt. Het staat bekend als het portret van de Mennonietische predikant Cornelis Claeszoon Anslo en zijn vrouw Aeltje Gerritsdochter Schouten.

Als we letten op de verdeling van de onderwerpen op het doek, dan lijkt de aanduiding van het schilderij als een portret hier niet zo goed gekozen. Dat weergave van de echtelieden beslaat namelijk slechts de rechterhelft. Op de linkerhelft is een prominente, goed verlichte plaats ingeruimd voor de Bijbel, herkenbaar aan het metalen slot, liggend op een lessenaar. Wat we hier zien is hoe de in zijn tijd om zijn redenaarstalent bekende predikant aan zijn vrouw de Bijbel uitlegt. Volgens Simon Schama in zijn biografie *Rembrandt's Eyes* zien we hier een verbeelding van het levende woord. De dode letter komt tot leven via de dienaar des Woords die hier zijn preek aan het oefenen is bij zijn vrouw. Zij hoort hem inderdaad gedwee aan, maar het valt mij op dat er geen

oogcontact is tussen hen beide. Zij kijkt langs haar eerbiedwaardige echtgenoot heen naar de Bijbel. Ik zie haar denken: ‘Man, hou toch eens op met dat gepreek. Dan kan ik weer zelf in de Bijbel gaan lezen’. Achter de opengeslagen Bijbel zien we een tweearmige kandelaar. Links, aan de kant van de Bijbel, staat een kaars; rechts, aan de kant van de prekende dominee, niet. Zou dat symbolisch zijn? Zou Rembrandt er iets mee willen uitdrukken van zijn hoge dunk van de Bijbel als ‘een lamp voor mijn voet en een licht op mijn pad’ (Ps. 119:105) en zijn twijfels bij wat beroepsuitleggers daaraan bijdragen? Het is maar een idee, maar ik voel mij in ieder geval gewaarschuwd.

Met de hulp van Rembrandt en enkele van zijn tijdgenoten kan ik zo het probleem waarvoor ik mij als uitlegger van het Oude Testament in deze tijd gesteld zie en het doel wat ik zou willen bereiken fraai presenteren. Een aardige decoratie, zo denkt u misschien, om bij deze gelegenheid het wetenschappelijk betoog – dat nu dan toch eindelijk wel eens mag beginnen – te verluchten. Zo zie ik het echter niet. Voor de kunst van de bijbeluitleg wil ik ook in de leer gaan bij de kunstenaar. Hij die leeft van de inspiratie kan mij helpen om de juiste omgang te vinden met de tekst die mij binnen de kerkelijke traditie is overgeleverd als geïnspireerd geschrift. Hoe werkt dat, inspiratie? Hoe ging dat vroeger? Hoe kreeg het gestalte in het geschreven woord? Hoe werkt dat door?

Ik dwaal in deze rede nu al enige tijd rond op het terrein van de hermeneutiek, volgens Van Dale’s *Groot woordenboek van de Nederlandse taal* de ‘leer van de regels en hulpmiddelen die bij de uitlegkunde gebruikt worden’ en dan met name bij de uitleg van bijbelteksten. Ik constateer ten aanzien van de bijbeluitleg dat er steeds meer hulpmiddelen ter beschikking komen en er daartegenover steeds minder algemeen geaccepteerde regels zijn. Er wordt hier veel over gefilosofeerd en de exegeet die probeert de debatten die vaak op een hoog abstractieniveau worden gevoerd te volgen kan moeilijk anders concluderen dan dat er niets meer zeker is. Wat vast stond moet – zoals dat heet – worden gedeconstrueerd. Vertrouwde teksten hebben hun vanzelfsprekendheid verloren. Slechts door ze te recontextualiseren kunnen ze weer betekenis krijgen. Dat klinkt heel ernstig en dat is het ook, maar men moet zich ook weer niet zo zeer laten imponeren als exegeet dat men niet meer aan tekstuitleg toe zou durven komen. Het als met taal: als men zich verdiept in

hoe taal werkt en kennis neemt van de ingewikkelde theorieën daarover, dan raak je onder de indruk van de haast niet te doorgronden complexiteit van de werking van taal. Je beseft niet half waar je mee bezig bent als je spreekt en luistert, schrijft en leest. Toch doe je het en kun je het ook maar beter blijven doen. Zo is alle nadenken over de hermeneutiek natuurlijk ook niet bedoeld om bijbeluitleg te dwarsbomen, maar eerder om de exegeet er zich bewust van te maken welk spoor zij of hij volgt, welke wissels zijn genomen en misschien juist nog moeten worden genomen. Daartoe is het goed om een overzicht te hebben van de hermeneutische praktijk: aan welke regels hield men zich in de loop der eeuwen bij de uitleg van de Bijbel en hoe werden die regels al dan niet bewust in praktijk gebracht? Wie zich hier met name wat betreft het Oude Testament serieus in wil verdiepen en zo gefundeerd wil nadenken over de eigen positiebepaling kan daarbij binnenkort beschikken over een goed hulpmiddel in de vorm van een lijvig boek van Cees Houtman over deze materie.¹⁴ Op de van hem bekende encyclopedische wijze gaat hij alle theorieën over de hermeneutiek af en laat zien wat er in de praktijk van gekomen is, waarbij hij een en ander voorziet van nuchter en vaak ook ontnuchterend commentaar. Zoals verwacht mag worden is de toon bij hem heel wat anders dan bij De Bondt. Het is inmiddels in brede kring – ook aan de theologische universiteit alhier en in de kerk die zij dient – geaccepteerd dat er verschillende stemmen klinken in het Oude Testament en dat ze niet eenvoudig en soms ook helemaal niet te harmoniseren zijn. Ook wat betreft de uitleg wordt ruimte gelaten voor soms elkaar uitsluitende conclusies. Dat is geheel overeenkomstig wat moderne filosofen ons voorhouden over wat hermeneutiek heden ten dage is. Zo hield David Jasper, een autoriteit op dit terrein, ons hier enkele maanden geleden bij de interdisciplinaire module hermeneutiek aan het begin van de master opleiding het volgende voor: ‘hermeneutics at its very heart is about debate and even argument (...) and perhaps, in the end, learning to live with the sense that it may be possible for two people to come to seemingly opposite conclusions and somehow both be right in their own way’.¹⁵ Dat biedt veel ruimte, maar daar moet je wel mee kunnen omgaan. Al te snel kan de indruk worden gewekt dat bij de uitleg van de Bijbel alles kan

¹⁴ C. Houtman, *De Schrift wordt geschreven. Op zoek naar een christelijke hermeneutiek van het Oude Testament*, Zoetermeer 2006.

¹⁵ D. Jasper, ‘Introduction to Hermeneutics’, voordracht gehouden te Kampen op 6 september 2006; zie ook zijn *A Short Introduction to Hermeneutics*, Louisville / London 2004.

en mag en dat van de weeromstuit niets meer met enig gezag is bekleed. Waar zou een mens zich dan nog druk over moeten maken? Zo'n relativiserende of zelfs onverschillige houding is niet wat Jasper wil oproepen. Integendeel, hij zet voortdurend aan tot debat. Dat veronderstelt echter wel dat je ergens voor staat en daar ook de confrontatie voor wilt aangaan. Je mag niet op een afstand blijven staan om slechts te constateren dat alles zijn voors en tegens heeft. Je moet zelf betrokken zijn en bewust je eigen positie innemen. Dat moet dan echter niet weer niet op de manier waarop De Bondt zich opstelde, want hij liet geen debat toe vanuit de overtuiging dat er maar één waarheid is en dat hij die in pacht had. Aan de andere kant willen we ook niet vervallen in het relativisme dat alles waar kan zijn en dus in feite niets waar is.

In zijn boek neemt Cees Houtman stelling met zijn, zoals al in de titel is aangegeven, keuze voor de benadering van het Oude Testament als een professionele christelijke exegeet.¹⁶ Met de term professioneel wordt aangeduid dat de Bijbel niet zomaar voor iedereen te begrijpen is. Hij waarschuwt ook voor het misverstand dat de Bijbel een bron is waaruit de geïnteresseerde hedendaagse lezer zomaar onvermoede rijkdommen zou kunnen putten. Er is nu eenmaal een grote afstand tussen ons en de mensen voor wie de bijbelse geschriften oorspronkelijk waren bestemd. Dat is ook het onopgeefbare resultaat van het historisch-kritische onderzoek. Die geschriften zijn aan ons doorgegeven in een lange traditie van uitleg en actualisatie. Die moet je serieus nemen en op zijn waarde schatten, zoals recentelijk ook Eep Talstra¹⁷ ons duidelijk gemaakt heeft. Het is de taak van de exegeet om die traditie levend te houden en nieuw gestalte te geven. Voor wie die zaak als professionele, christelijke exegeet is toegedaan is dat meer dan een beroep. Het is een roeping waaraan je met behulp van de academische vaardigheden gehoor geeft. Het heeft iets profetisch. In de woorden van Cees Houtman: 'Adequate bijbeluitleg is een gestalte van profetie in dienst van de wording van het Nieuwere Testament'.¹⁸ Let op de laatste woorden: '*Nieuwere* Testament': uitleg van het Oude Testament draagt eraan bij dat de daarin in samenhang met het Nieuwe Testament gegeven boodschap levend gehouden en zo in veranderende situaties vernieuwd wordt. 'De Schrift wordt geschreven', nog steeds.

¹⁶ Houtman, *De Schrift wordt geschreven*, 190-200.

¹⁷ E. Talstra, *Oude en nieuwe lezers. Een inleiding in de methoden van uitleg van het Oude Testament*, Kampen 2002.

¹⁸ Houtman, *De Schrift wordt geschreven*, 199.

Zo wordt hier heel genuanceerd maar ook geprononceerd stelling genomen en wordt de lezer uitgenodigd zelf positie te kiezen in het spanningsveld tussen wetenschappelijke zuiverheid en kerkelijke betrokkenheid. Hoe ga je als academisch gevormd lezer om met het feit dat je aan de ene kant het Oude Testament moet benaderen als een door tijd en plaats bepaalde verzameling geschriften, terwijl je het aan de andere kant ook kent als een in een lange, eerbiedwaardige traditie aangereikt getuigenis dat mensen tot op vandaag aanspreekt? Er zijn er die van mening zijn dat je daar geen probleem van hoeft te maken. In de kerk spreek je met een andere pet / baret op dan in de universiteit. Mijns inziens is dat slechts in zoverre waar dat een spreker zich dient aan te sluiten bij het bevattingsvermogen van haar of zijn hoorders. Inhoudelijk zijn er echter als het om de Bijbel gaat geen wezenlijke verschillen tussen waar men aan de universiteit mee bezig en men in de kerk belang in stelt. Academici die anders beweren en zich menen zich te kunnen terugtrekken op voor gewone kerkleden ontoegankelijke gebieden zullen zich in ieder geval moeten afvragen in hoeverre zij hierbij geleid worden door angst voor of afkeer van moeizame discussies. Van de kant van de gewone bijbellezer klinkt immers nog steeds het verwijt dat men onvoldoende geïnformeerd wordt. Er is ook belangstelling genoeg, getuige het succes van tv kanalen zoals 'Discovery Channel' en 'National Geographic' met documentaires over van alles wat direct of zijdelings met de Bijbel te maken heeft. Het is soms verbijsterend om te zien hoe men daarbij aan de haal gaat met de gegevens; hoe men vaak op grond van fraai gepresenteerd 'circumstantial evidence' allerlei beweringen doet, handig inspelend op gevoeligheden bij de kijkers. Dat mag de bijbelwetenschap die zijn onderwerp serieus neemt en die zich verantwoordelijk voelt voor de bijbellezers niet over zijn kant laten gaan. Daarvoor moet men niet alleen een goed, wetenschappelijk verantwoord zicht hebben op de Bijbel, maar ook op de manier waarop deze in de loop der tijden heeft gefunctioneerd en nog steeds doorwerkt bij de gelovige lezer; de Bijbel als object van wetenschappelijk onderzoek en als bron van inspiratie. In de hermeneutische weg die Cees Houtman wijst worden die twee op een zinvolle manier met elkaar verbonden: het wetenschappelijk onderzoek naar de Bijbel *als* bron van inspiratie, vanaf het eerste begin tot en met onze tijd.

Dat is een persoonlijke keuze die wordt bepaald door de eigen context en die dus niet vanzelfsprekend is. In een andere context zou ik mogelijk anders tegen deze dingen aankijken en misschien ook op een andere manier met de Bijbel bezig zijn. Daarvan werd ik mij sterk bewust door ontmoetingen met buitenlandse studenten in Kampen en met collega's in Zuid-Afrika. Een studente in Botswana, Masego Makuruetsa, leeft in een samenleving die verwoest wordt door Aids, een epidemie die versterkt wordt door maatschappelijke patronen van ongelijkheid tussen rijken en armen en tussen vrouwen en mannen. Ze vindt houvast en inspiratie in oudtestamentische verhalen op een manier die ik niet voor mogelijk hield.¹⁹ Heb ik het recht of misschien zelfs de wetenschappelijke plicht haar tegen te spreken? Vooralsnog heb ik me er toe beperkt om te proberen haar uitleg goed te begrijpen. Een Zuid-Afrikaanse collega, Gerald West, die in de tijd dat in zijn land de politiek van de apartheid nog de overhand had, ervoer dat veel bijbelgeleerden zich verscholen achter een wetenschappelijke, doorgaans historisch-kritische benadering van de Bijbel zonder een verband met de harde realiteit van de Zuidafrikaanse samenleving te leggen.²⁰ Voor hem heeft die in zijn ogen al te westerse en oneerlijke manier van bijbeluitleg afgedaan. Met hem ben ik wel in debat gegaan, omdat ik vind dat je de Bijbel en zijn lezers te kort doet als je geen rekening houdt met het feit dat de Bijbel geworteld is in een bepaalde tijd.²¹ En als een bepaalde methode van bijbeluitleg misbruikt wordt wil dat nog niet zeggen dat die methode niet deugt.

Intussen heeft deze confrontatie met deze andere manier van bijbellezen mij wel aan het denken gezet. Vanwege de andere context wijkt zij sterk af van wat ik gewend ben en wetenschappelijk verantwoord vindt. Aan de andere kant ben ik hier ook getuige van een duidelijk inspirerende en misschien moet ik zelfs zeggen geïnspireerde manier van bijbellezen. Men kan of misschien wel: moet zich afvragen of de Bijbel zo niet beter tot zijn recht komt

¹⁹ M. Makuruetsa, '“En zij hield hem in haar schoot”: een Afrikaans feministische lezing van 1 Koningen 17 tegen de achtergrond van de hiv/aids problematiek', *Theologisch Debat* 2-4 (2005), 49-54.

²⁰ G. West, 'The Vocation of an African Biblical Scholar on the Margins of Biblical Scholarship', *Old Testament Essays* 19 (2006), 307-336.

²¹ *Theologisch Debat* 3-3 (september 2006); thema 'Bijbeluitleg en de context van de exegeet' met bijdragen van Gerald West, 'Exegese en actualisatie van de Bijbel vanuit Afrikaans perspectief' (pp. 4-13) en Klaas Spronk, 'Over eerlijkheid en historisch-kritische exegese: in debat met Gerald West', (pp. 14-22).

doordat de boodschap die daarin vervat is op deze manier onverwacht goed en krachtig lijkt door te werken? Maar wie ben ik dat ik daar antwoord op zou kunnen of mogen geven? In plaats van ze in Afrika de les te lezen of met ontzag maar buiten schot gade te slaan lijkt het mij meer gepast en zinvol in Kampen lering te trekken van wat ik daar waarneem. Het is makkelijk oordelen wanneer je op een afstand kunt kijken naar een extreme situatie zoals in Afrika. Je kunt je er ook zelf in spiegelen. En dan wordt het spannender en moeilijker. Je komt voor de vraag in hoeverre je eigen context invloed heeft op je manier van bijbellezen. Dat die invloed er is, zal niemand ontkennen, maar binnen de wetenschap ligt dat toch gevoelig. Vanuit de gevestigde orde kijkt men toch met een zekere argwaan naar bijbelwetenschappers die er openlijk voor uit komen dat ze in en met hun werk een bepaald belang nastreven en de Bijbel bij voorbaat al beschouwen als een wapen in hun strijd, bijvoorbeeld voor de rechten van de onderdrukte of voor de gelijkheid van vrouw en man. Ook wanneer Cees Houtman, zoals ik eerder heb beschreven, zich als niet alleen als professioneel exegeet presenteert maar ook als ‘confessioneel theoloog, die als uitlegger de christelijke traditie is toegedaan’, zal dat menig geleerde wenkbrauw doen fronsen. Zuivere wetenschap is immers waardevrij, staat boven de partijen en moet dat ook staan om tot aanvaardbare resultaten te komen. Wat daar dan vervolgens mee gebeurt, zoals in de prediking, is van een andere orde. Een kenmerkend voorbeeld van deze klassieke benadering van het exegetische vak vind ik bij Martin Noth. Deze briljante Duitse oudtestamenticus formuleerde ruim zestig jaar geleden een heldere theorie over het ontstaan en de samenhang van de boeken Deuteronomium tot en met Koningen en houdt daarmee de geleerde gemoederen nog steeds bezig. Het boek dat hij hierover schreef verscheen in 1943, midden in de oorlog. In dat boek is geen spoor te vinden van de situatie waarin hij leefde. Enkele jaren na de oorlog vertelt hij er in het voorwoord van een volgende diepgravende studie – deze keer over de Pentateuch – wel wat over. Hij schrijft dat het voor hem moeilijk was om als soldaat zijn exegetische werk te verrichten. Hij had slechts de beschikking over een Hebreeuwse Bijbel en moest het zonder secundaire literatuur doen.²² Hij brengt hiermee een duidelijke boodschap over, namelijk: bij het formuleren van zijn theorie heeft hij zich uitsluitend

²² Zie R. Smend, *Deutsche Alttestamentler in drei Jahrhunderte*, Göttingen 1989, 255-275, i.h.b. 269-270.

door de feiten in de bijbeltekst laten leiden. Hij werd niet gehinderd door de opvattingen van anderen en blijkbaar evenmin door het woeden der wereld om hem heen. Zo presenteert hij zich als een echte wetenschapper en zo doen zijn opvolgers het over het algemeen nog steeds. Men wordt geacht distantie te betrachten. Persoonlijke zaken kunnen hooguit een plaats krijgen in een woord vooraf of in een opdracht aan een geliefde, ver voor het eigenlijke, wetenschappelijke werk begint.

Hoe objectief is echter die oudtestamenticus die dit door hem gestelde ideaal op wetenschappelijk afstandelijke wijze nastreeft? Als je zijn of haar publicaties bestudeert dan helpt het als je weet waar zij of hij vandaan komt, tot welke school of stroming zij of hij behoort, wie haar of zijn medestanders en wie tegenstanders zijn. Je gaat ervan uit dat dit bijgedragen heeft aan de theorievorming, temeer daar men bij de voorgang van de oudtestamentische wetenschap weinig met nieuwe feiten en des te meer met nieuwe benaderingen heeft te maken. Hier worden keuzen gemaakt die op een of andere manier mede bepaald zijn door iemands biografie. Dat is niet iets om je voor te schamen en ook niet iets om zoveel mogelijk te vermijden en helemaal niet iets om te verstoppen of te ontkennen. Het is veel beter om je dat zelf bewust te zijn en dat een plaats te geven in je werk dan dat anderen dat later voor je doen. Het heeft ook iets te maken met die ware eenvoud. Iedereen maakt voor zich onderscheid tussen wat voor haar of hem wezenlijk is en wat minder belangrijk is. Het is goed om bij het werk aan de uitleg van het Oude Testament dit voor ogen te houden: waar draait het voor mij om? Want ongetwijfeld zal dit doorwerken in de onderwerpen die je kiest om te bestuderen en in de manier waarop je dat doet, in hoe je tegen dat onderwerp aankijkt.

Durf persoonlijk te zijn; dat past mijns inziens ook bij het Oude Testament als object van het wetenschappelijk onderzoek. Het is ons overgeleverd als een bron van inspiratie de eeuwen door. Dat kun je beschrijven. Je kunt bepaalde ontwikkelingen waarnemen, verbanden zien tussen de veranderende situatie en gewijzigde vormen van bijbeluitleg, aanwijzen hoe de teksten steeds opnieuw mensen aanspraken, troostten of terecht wezen, aanwijzen hoe soms teksten gebruikt en misbruikt werden voor bepaalde belangen. Dat kan allemaal op een zekere afstand gebeuren, maar wil je echt begrijpen hoe die tekst werkt als bron van inspiratie, dan zul je zelf tevoorschijn moeten komen om deel te nemen aan dat proces van lezen, herlezen en inlezen in je eigen

situatie. Het is als bij een goed schilderij. Je kunt zijn achtergrond bestuderen, tijd en techniek van de schilder, de herkomst van de weergegeven motieven. Maar als het daarbij blijft dan is dat onbevredigend. Het schilderij is meer dan dat. Het is bedoeld om iets op te roepen bij degene die ernaar kijkt. Het is de kunst van de kijker om zich dat bewust te maken. En bij elke kijker kan er daarbij iets anders gebeuren. Overigens begint dat kijken natuurlijk met hoe de schilder het onderwerp van het schilderij zag. Zij of hij heeft die gave om goed naar de dingen te kijken en dat door te geven. Daarom is een schilder of een andere kunstenaar vaak een voorbeeldig uitlegger van de Bijbel. Iemand die leeft van de inspiratie is bij uitstek geschikt om op te pikken en door te geven wat in de Bijbel is vervat aan inspiratie. Want je kunt wel bij voorbaat – bijvoorbeeld in een belijdenisgeschrift – beweren dat de Bijbel door de Heilige Geest is geïnspireerd. Dat blijft bij een bewering die je kunt accepteren of verwerpen. Waar het om gaat bij de bijbeluitleg en wat werkelijk indruk maakt is of daadwerkelijk iets van die inspiratie herkend wordt en doorgegeven kan worden. Wat dit betreft mag je ook wel enig vertrouwen hebben in de kracht van de Bijbel. De geschiedenis heeft immers bewezen dat dit boek beter is dan dat wat er vaak van gemaakt wordt. In de woorden van Arie Noordt zij, nu ruim zeventig jaar geleden: ‘het verwordingsproces [heeft] het Schrift geworden Woord [niet] kunnen verhinderen zijn lichtende stralen te doen ingaan in het duistere hart van wie het biddend las’.²³ Wat Noordt zij aanduidt als ‘biddend lezen’ noemt de Amerikaanse godsdienstfilosoof Paul J. Griffiths ‘religious reading’.²⁴ Dat onderscheidt hij van wat hij ‘consumptief’ lezen noemt, waarbij de lezer slechts oppikt wat haar of hem past of boeit. De wetenschap leert ons volgens hem in veel gevallen zo te lezen. Daar stelt hij een manier van omgang met eerbiedwaardige literatuur tegenover waarbij het boek pas echt is gelezen als het iets van jezelf geworden is. In feite zien we hier de herontdekking en herwaardering van wat in de christelijke traditie bekend staat als de *lectio divina*, een manier van bijbellezen door kerkvaders uit de vierde tot de zevende eeuw van onze jaartelling.²⁵ Dat lijkt me een goede zaak, maar ik heb wel moeite met de door Griffiths geponeerde tegenstelling

²³ Geciteerd door Houtman, *De Schrift wordt herschreven*, 35.

²⁴ P.J. Griffiths, *Religious Reading: The Place of Reading in the Practice of Religion*, New York 1999.

²⁵ Zie hierover nu ook de dissertatie van W. Reedijk, *Zuiver lezen: de lectio divina van Johannes Cassianus en de bijbelse hermeneutiek*, Delft 2003; *Zuiver lezen: De Bijbel gelezen op de wijze van de vroegchristelijke woestijnvaders*, Budel 2006.

tussen religieus en wetenschappelijk lezen. Ik zie wèl mogelijkheden om die twee te verbinden: ik wil het Oude Testament tot object maken van mijn wetenschappelijk onderzoek in de hoop dat daarbij zichtbaar wordt hoe hij toen en nu kon en kan functioneren als bron van inspiratie. Dat kan niet zonder dat de lezer zelf nadrukkelijk in beeld komt, want inspiratie wordt pas als zodanig herkend als het op een of andere manier in de een of ander werkelijkheid wordt. Inspiratie is iets ongrijpbaars – noem het een muze, een kosmische kracht, geest of Heilige Geest. Het stelt voor ons pas iets voor als het door een mens is heengegaan en doorwerkt.

Met deze aandacht voor de lezer als wezenlijk onderdeel van het interpretatieproces kom ik dicht bij wat in het geleerdenjargon wel wordt aangeduid als ‘reader-response criticism’ en als ‘Rezeptionsästhetik’. Mijn collega Dorothea Erbele-Küster heeft daar een mooi boek over geschreven.²⁶ Ik heb me als schriftgetrouw Gereformeerd theoloog en als wetenschappelijk exegeet lang tegen dit soort benaderingen verzet. Het gaat immers om de tekst en het is toch de taak van de exegeet om die in zijn eigen vorm als product van zijn eigen situatie zo helder mogelijk in beeld te krijgen? Gaandeweg begin ik echter te beseffen dat dit niet alleen onmogelijk maar ook dat dit niet genoeg is. Daarbij maakt het wel uit met wat voor tekst je te maken hebt. In ieder geval geldt – zo maakt Dorothea Erbele-Küster duidelijk – voor de Psalmen dat ze pas tot levende tekst worden wanneer de lezer ze zich eigen maakt. Dat hoeft niet in tegenspraak te zijn met een historische benadering, want juist die kan duidelijk maken dat de tekst openingen laat voor verschillende toepassingen. Door wat zij zo fraai wetenschappelijk verantwoordt in haar Hamburger dissertatie zie ik nu scherper waar ik zelf mee bezig was en wil blijven. Vele jaren werkte ik zowel in het verpleeghuis als aan de universiteit. Zo kon het gebueren dat ik ’s morgens met naar lichaam en verstand aftakelende ouderen ‘’t Hijgend hert der jacht ontkomen’ zong en ik mij ’s middags met studenten boog over de structuuranalyse van de Hebreeuwse tekst van Psalm 42-43. Ik raakte meer en meer onder de indruk van de troostrijke kracht die in het verpleeghuis van die oude woorden uitgaat. Op een of andere manier dringen ze ver door en doen ze goed. Ik ben ook steeds weer verrast door de literaire kracht van die woorden als ik ze bestudeer in de taal en de vorm waarin ze

²⁶ D. Erbele-Küster, *Lesen als Akt des Betens: eine Rezeptionsästhetik der Psalmen* (WMANT 87), Neukirchen-Vluyn 2001.

ons zijn overgeleverd. Het zijn twee heel verschillende ervaringen met eenzelfde Psalm, maar ze staan niet los van elkaar; in ieder geval niet in mijn situatie.²⁷ Ook dat heeft te maken met die ware eenvoud. Als geestelijk verzorger in een verpleeghuis en als wetenschappelijk exegeet aan een universiteit draag je verschillende petten of baretten, doe je verschillende dingen, maar ben je wel één en dezelfde persoon waarbij wat je op de ene plaats doet niet los staat van de andere. Zo is dus mijn eigen biografie mede bepalend voor de keuzes die ik maak bij de van mij verwachte wetenschappelijke benadering van het Oude Testament. Ook bij anderen is dat aan te wijzen en dat mag volgens mij wel wat vaker en eerlijker gebeuren. Krampachtig vasthouden aan vermeende objectiviteit komt de exegese uiteindelijk niet ten goede; net zo min trouwens als oeverloze subjectiviteit. Daarom is het zo belangrijk om helderheid te hebben of te krijgen over uitgangspunten en criteria van je onderzoek, over de aard van het object van je onderzoek en over jouw relatie tot dat object van onderzoek.

Laat ik voor me zelf spreken. Hoe ben ik ertoe gekomen om te kiezen voor de bestudering van het Oude Testament? Dat had niet zozeer met Jona als wel met Johannes de Moor te maken. Hij was de eerste en zoals ik snel door had voor mij ook de beste docent die ik in Kampen tegenkwam. Bij hem leerde ik Hebreeuws, Ugaritisch, een beetje Akkadisch, maar vooral hoe fascinerend de wereld van het oude Nabije Oosten is en hoeveel je via de bestudering daarvan kunt leren over de eigen aard van het Oude Testament en de God die daarin wordt gepresenteerd. Bij hem leerde ik ook de rijkdom ontdekken van het Oude Testament als literatuur met zijn eigen uitdrukkingvormen. Dat zijn allemaal dingen die ik graag op mijn beurt weer door wil geven en zo mogelijk ook op zo'n goede manier: als docent die zijn student volstrekt serieus neemt en de moeite en het geduld op kan brengen om samen met hem of haar op te trekken.

Ik had het geluk om colleges Oude Testament te krijgen van Ed Noort die juist in die tijd als een frisse wind door deze universiteit kwam waaien; een oostenwind wel te verstaan, want hij kwam uit Göttingen en stak dat niet onder de collegebanken. Voor het eerst werd hier in Kampen voluit historisch-kritisch geëxegetiseerd; zonder de gebruikelijke Gereformeerde reserve en zonder het direct alweer te relativieren of af te serveren zoals in Amsterdam

²⁷ Zie ook mijn bijdrage over Psalm 42-43 aan *Menigerlei Genade* 85/1 (1998), 33-42.

en omstreken gebeurde. Daar ben ik dankbaar voor, want hoe je het ook wendt of keert het Oude Testament blijft een verzameling geschriften uit een andere tijd en de historisch-kritische benadering is de beste manier om dat scherp in het visier te krijgen. Bovendien nam Ed Noort ons als studenten mee naar Göttingen en naar Israël en verruimde zo op allerlei manieren onze horizon.

In mijn tijd als gemeentepredikant in Monnickendam en Culemborg heb ik ervaren hoe heilzaam het is om je geregeld in de Bijbel te verdiepen met het oog op de prediking. Zonder die momenten van concentratie, zoekend naar inspiratie om te ontvangen en door te geven, zou ik al het andere werk minder goed of misschien wel helemaal niet hebben aangekund. Het was ook goed om te ervaren dat het niet alleen eenrichtingsverkeer was, dat ik ruimte kreeg om te zoeken en dat ik ervoer dat goede hoorders ook meedenkers zijn die je kunnen laten delen in hun bevindingen.

De periode als geestelijk verzorger in het verpleeghuis leek aanvankelijk een toevallig intermezzo. Het werden bijna tien jaren waarin ik nieuw leerde kijken naar geloof en Bijbel en hoe juist zij doorwerken in een situatie waarin zoveel andere dingen steeds minder functioneren en naar de rol die ik daarin vaak tot mijn verrassing kon spelen. Ik heb er vooral ook leren relativeren: leren onderscheiden tussen wat werkelijk telt en de dingen waarover zoveel mensen zich ten onrechte druk maken. Ook de uitleg van de Bijbel kan men zien als een vorm van relativeren, leren onderscheiden tussen hoofd- en bijzaken. Dat is een vaardigheid die je gaandeweg opdoet. Je wordt wel geholpen doordat je bij voorbaat al meekrijgt wat centraal staat, bijvoorbeeld door samenvattingen in de Bijbel zelf zoals de Tien Woorden of in de traditie waarin je staat zoals in geloofsbelijdenissen. Maar je moet je ook durven laten verrassen door de betekenis die een tekst soms onverwacht in een bepaalde situatie of soms in een heel mensenleven kan krijgen. Ook het omgekeerde komt voor: een tekst kan tot blokkade worden. Zo'n tekst is misschien nog wel belangrijker en het bestuderen en overwegen waard. Daarin verschil ik van mening met Guus Kuijer in zijn recente zowel uitdagende als innemende boek over de juiste omgang met heilige geschriften.²⁸ Hij wil zich zijn goede en inspirerende God niet laten afnemen door foute bijbelteksten en hun

²⁸ G. Kuijer, *Hoe een klein rotgodje God vermoordde*, Amsterdam 2006. Zie hierover ook mijn opmerkingen in *Theologisch Debat* 3-3 (september 2006), 18-19.

schijnheilige uitleggers. De Bijbel als geheel verdient mijns inziens echter meer krediet. Juist teksten die op het eerste gezicht weerzin wekken kunnen bij geduldig lezen soms veel leren over God, de wereld waarin wij leven en over ons zelf.

Op een gegeven moment kwam ik bij het Leger des Heils terecht. Ik vond er tijdelijk onderdak als exegeet. Dat was niet uit nood geboren, maar had te maken met de overtuiging bij de Legerleiding dat het goed is om flink aandacht te besteden aan het lezen van de Bijbel als bron van inspiratie voor het werk van het Leger. Daar samen studeren op bijbelteksten is een bijzondere ervaring, want deze luitenanten, kapiteins en majoors laten zich niet met een kluitje in het riet sturen. Ze zijn niet tevreden voordat uit de soms op het eerste gezicht moeilijke woorden van de Bijbel iets van een oproep tot inkeer en omkeer opklinkt, niet alleen aan het adres van anderen maar ook tot hen zelf. Goede uitleg, zo leer ik daar keer op keer, heeft iets profetisch en heeft als zodanig ook direct betrekking op de wereld waarin je leeft. Het is een hartstochtelijk zoeken naar de ware eenvoud waarbij woord en daad samengaan. Dat gaat niet vanzelf en kost soms heel wat, maar het is de moeite waard.

De laatste jaren heb ik veel met Cees Houtman mogen samenwerken. Daarbij heb ik vooral geleerd hoe zinvol het is om aandacht te besteden aan de manier waarop bijbelteksten in de loop der eeuwen hebben doorgewerkt.²⁹ Dat heeft soms wonderlijke en ook wel ergerlijke vormen aangenomen. Het geeft echter vooral ook te denken over onze eigen gevormde beelden en oordelen. Het leert – en dat sluit goed aan bij eerdere ervaringen – relativiseren en behoedt ons voor de pretentie het nu allemaal wél goed te weten. Met Cees Houtman deel ik de grote belangstelling voor de geschiedenis van het onderzoek en herken ik bij hem de gevaren er al te voorzichtig en soms ook bijna cynisch van te worden. In zijn nieuwste boek maakt hij duidelijk hoe men zich daartegen kan wapenen.

Zoals u merkt ben ik inmiddels al druk bezig met de dankwoorden die men mag verwachten aan het einde van een inaugurele rede. Voordat ik die afrondt wil ik u nog één afbeelding van een schilderij laten zien. Het heeft betrekking op een ander moment uit de geschiedenis van Jona, namelijk op

²⁹ Zie C. Houtman, K. Spronk, *Jefta's dochter: tragiek van een vrouwenleven*, Zoetermeer 1999, en *Ein Held des Glaubens? Rezeptionsgeschichtliche Studien zu den Simson-Erzählungen*, Leuven 2004.

het moment dat hij uit de vis komt. Volgens het verhaal spuwt de vis Jona op het land. In de beeldende kunst is dat een veel gebruikt tafereel waarbij de kunstenaars heel verschillende visies blijken te hebben op de aard van de vis en de gemoedstoestand van de profeet.³⁰ Grote indruk maakte op mij het schilderij van de Russisch-Joodse schilder Eugene Abeshaus uit 1979, getiteld 'Jona in de haven van Haifa'.

De vis lijkt hier op een passagiersschip dat ligt afgemeerd aan de kade. De profeet zien we op de treeplank staan. Hij heeft twee koffers in zijn hand. Men kan in hem een Joodse immigrant herkennen die de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog heeft overleefd en nu voet kan zetten in het voor hem gereserveerde land van Palestina. Hij lijkt te aarzelen. Is de stap te groot? Wegen zijn koffers die symbolisch lijken te zijn voor de vele moeizame herinneringen te zwaar? Zo geeft dit schilderij te denken. Het helpt mij bij het lezen van het boek Jona als onderdeel van het Oude Testament als bron van inspiratie. Het helpt om niet te blijven steken in de vis en de vragen die dat detail van de vertelling oproept. Veel wezenlijker is de vraag die nu ook gesteld kan worden: wat doet dit alles met de profeet? Keert hij om? En hoe? Het is een vraag waarbij je zelf als lezer niet buiten spel hoeft te blijven en die

³⁰ Zie hierover mijn artikel 'Hoe Jona de vis uitkwam: Jona 2:11 in de beeldende kunst', *Amsterdamse Cahiers voor de Exegese van de Bijbel en zijn Tradities* 22 (2005), 91-100.

zou kunnen bijdragen aan het zoeken naar datgene waar het voor jou als lezer eigenlijk allemaal om draait. Het heeft te maken met de wereld waarin wij leven en waarin de bijbelse boodschap steeds opnieuw gestalte krijgt en mensen aanspreekt. Dat raakt – zo laat Eugene Abeshaus mij zien – aan de grote, weerbarstige, moeilijk te begrijpen en verwerken geschiedenis van de wereld waarin wij leven en daarbij evenzeer aan onze eigen kleine persoonlijke geschiedenis met zijn eigen vragen en uitdagingen.

Ik dank al die mensen die mij in mijn bezig zijn met de Bijbel geholpen hebben met zoeken en met het scherpen van de blik. Een aantal heb ik hiervoor al genoemd. Ik dank allen die ervoor gezorgd hebben dat ik die zoektocht nu in deze functie mag voortzetten: de curatoren, het College van Bestuur van deze universiteit, de synode van onze kerk en de benoemingsadviescommissie.

Ik ben blij met mijn collega's binnen de bijbelvakken. We kenden elkaar al wel een beetje, maar met de intensivering van de contacten is het er alleen maar beter op geworden. Overigens verheug ik me ook op samenwerking met de collega's van de andere faculteiten, van Broederweg en Boelelaan tot in Brussel aan toe.

De samenwerking met het overige onderwijzend en beheers-personeel in Kampen laat weinig te wensen over, behalve dan die ene: hoe krijg ik ze mee naar de sporthal en het Kamperfoelifestival?

Lange tijd kon ik op de vraag naar mijn werkzaamheden melden dat ik werkte met dementen en studenten. Nu in mijn nieuwe positie alleen die laatsten overgebleven zijn hoop ik van harte op waar het bij de eersten vaak aan ontbreekt: een heldere geest en de moed en bereidheid om nieuwe wegen in te slaan. Graag wil ik samen met jullie optrekken in de zoektocht naar de ware eenvoud.

Ik ben blij met al die mensen die hier vandaag meer voor mij dan voor de oudtestamentische wetenschap aanwezig zijn; al die goede kennissen, vrienden en familie, Hannie, de kinderen en mijn vader voorop. Zonder jullie betrokkenheid en uithoudingsvermogen zou ik hier niet staan. Met jullie durf ik blijmoedig oftewel – met de woorden van Gezang 391, waarbij in het eerste woord ook zijn oude betekenis van moedig meeklinkt – ‘vroom en vrolijk’ mijn weg te gaan.